

Resposta des del treball social grupal a la dificultat d'accés a l'habitatge

Ariadna Munté Pascual¹, Rosa M. Alegre Beneria², Irene De Vicente Zuera³, Angustias Ruiz Galindo⁴ y Gema Rama Agut⁵

Resum

Aquest article neix de qüestionar quin paper ha de tenir el treball social davant el problema de l'habitatge en un escenari de crisi socioeconòmica i de desmantellament de l'Estat de Benestar. Partint d'aquest interrogant, analitzem la resposta duta a terme des del Centre de Serveis Socials Poble Sec, a la ciutat de Barcelona, a través d'una experiència de treball social grupal amb persones que presenten dificultats d'accés a l'habitatge. Es mostra com, repensant la pràctica amb un caràcter innovador, el treball social ofereix possibilitats de millora a través de l'empoderament i de la cooperació intersubjectiva. Es presenta com un exemple de pràctica que pot orientar un exercici professional efectiu que supera les restriccions generades per la crisi i el desmantellament dels serveis de benestar.

Paraules clau: Treball social grupal, empoderament, serveis de benestar, habitatge, crisi.

Per citar l'article: MUNTÉ PASCUAL, Ariadna; ALEBRE BENERIA, Rosa M.; DE VICENTE ZURERAS, Irene, RUIZ GALINDO, Angustias; RAMA AGUT, Gema. Revista de Treball Social. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2014. Pàgines 110-119. ISSN 0212-7210.

¹Trabajadora social y socióloga. Doctora por la Universidad de Autónoma de Barcelona (UAB). Profesora de Trabajo Social de la Universidad de Barcelona. Miembro investigador de GRITS (Grup de Recerca i Innovació en Treball Social). Correu electrònic: amunte@ub.edu

²Trabajadora social y antropóloga cultural. DEA por la Universidad de Barcelona. Profesora del Departamento de Trabajo Social y Servicios Sociales de la Universidad de Barcelona. Miembro investigador de GRITS (Grup de Recerca i Innovació en Treball Social). Correu electrònic: ralegre@ub.edu

³Trabajadora social y psicopedagoga. Doctora por la Universidad de Barcelona. Profesora de Trabajo Social de la Universidad de Barcelona. Miembro investigador de GRITS (Grup de Recerca i Innovació en Treball Social). Correu electrònic: ide_vicente@ub.edu

⁴Diplomada en Trabajo Social. Técnica en ciencias sociales del Centro de Servicios Sociales de Poble Sec, perteneciente al Instituto Municipal de Servicios Sociales de Barcelona. Correu electrònic: aruiz@bcn.cat

⁵Diplomada en Trabajo social. Técnica en ciencias sociales en el centro de Servicios Sociales de Poble Sec del Ayuntamiento de Barcelona. Correu electrònic: grama@bcn.cat.

Abstract

The present article starts with the question we ask ourselves regarding the role Social Work should play to face the housing problem. We analyse the answer provided by the Centre of Social Services in Poble Sec, Barcelona, based on the experience of social group work with persons who have housing access difficulties. It is shown how Social Work offers possibilities of improvement through empowerment and intersubjective cooperation, by rethinking the practice with an innovative nature. It is also presented as an example of practice which can lead to an effective professional performance overcoming the restrictions generated by the economic crisis and the dismantling of the Welfare Services.

Key words: Group Social Work, Empowerment, Welfare Services, Housing, Crisis.

Introducció. Estat de la qüestió

La posició privilegiada que representa formar part de l'equip docent de l'assignatura de *Supervisió de les pràctiques* en el grau de Treball Social de la Universitat de Barcelona⁶ ens ha permès el diàleg constant amb treballadors/es socials de diferents àmbits d'intervenció, a través del qual hem construït un estat de la qüestió sobre les dificultats, les dinàmiques i les respostes que donen els/les professionals en un context socioeconòmic de crisi i de desmantellament de l'Estat de Benestar com el que estem vivint. Així mateix, les dades que ens aporta la literatura científica en relació amb la necessitat de replantejar el treball social actual a causa de la crisi, i el coneixement d'algunes experiències d'intervenció que milloren la qualitat de vida de les persones tot i les dificultats contextuais, ens permet poder donar una

primera resposta a l'interrogant que encapçala el resum d'aquest article. A través de l'anàlisi d'una experiència pràctica duta a terme pel Centre de Serveis Socials Poble Sec de l'Ajuntament de Barcelona, l'article mostra com el treball social⁷ ofereix possibilitats de canvi i de millora amb la promoció de la cooperació intersubjectiva i l'empoderament de la ciutadania. Concretament vam presentar el projecte *Compartim Pis?*, adreçat a persones amb dificultats d'accés a l'habitatge.

Gran part de la tasca dels i les treballadors/es socials⁸ es desenvolupa en relació amb situacions de crisi. Com apunta Josefa Rodríguez (2011), els i les ts treballem amb crisis d'índole diferent (personals, familiars, econòmiques...) que produeixen mal-estar i desigualtats socials entre els individus, grups i col·lectius socials. I és precisament en els moments de crisi on la nostra activitat professional és més pre-

⁶UB.

⁷TS.

⁸ts.

uada i valuosa si aconseguim desenvolupar aquelles estratègies per donar poder a les persones, buscar alternatives i possibilitats de canvi.

La pràctica professional al nostre país, molt vinculada a la consolidació de l'Estat del Benestar, ha propiciat la tendència cap a un treball social adaptat a les necessitats organitzacionals de les institucions des de les quals es presta atenció social. Parlem d'un fenomen de burocratització del treball social que comporta pràctiques assistencials protocol·litzades i automatitzades associades a determinats recursos socials, que sovint poden portar a oblidar-nos o despreocupar-nos d'aspectes essencials del treball social com són: l'escolta; el reconeixement del valor de l'ésser humà i el foment de la seva dignitat; el respecte de les diferències entre individus, grups i comunitats; la recerca de conciliació entre el bé comú i el bé particular de determinats individus i grups socials; el foment de l'esforç en la ciutadania i la promoció d'oportunitats per a les persones i comunitats (Guillen, 1993). Deixar de banda aquests aspectes importants ha comportat la pèrdua de sentit de molts/es professionals que, immersos en les lògiques institucionals-polítiques, van veient com se'ls va reduint el marge de maniobra per desenvolupar el treball social (Barbero *et al.*, 2009). En paraules d'un treballador social, participant en una jornada de tutors de pràctiques organitzada per la UB (juny del 2012): “ens trobem amb una contradicció entre l'esperit del treball social i la realitat... Tenim un sentiment de caixer au-

tomàtic per la pressió assistencial”. En definitiva, pot donar-se una tendència a no anar més enllà del recurs estipulat, a deixar la intervenció social desproveïda d'altres accions necessàries per obtenir millores socials a altres nivells. Es podria dir que en aquests moments el treball social a Espanya se situa lluny de la línia de la *critical social work practice* defensada per representants de l'acadèmia com Herz i Johansson (2011) així com per part del món professional.

El context de crisi socioeconòmica i el desmantellament progressiu dels serveis de benestar evidencien la necessitat de replantejar-nos el TS. Com bé mostra el treball de Montagud (2012) basat en dades del Pla Concertat de Prestacions Socials Bàsiques de Serveis socials (2008), així com en les que ens aporten l'OCDE⁹ i l'INE¹⁰ en els anys 2010 i 2011, l'increment d'inversió en recursos socials i l'augment de la plantilla de professionals de l'acció social dels últims anys no han aconseguit reduir la taxa de pobresa a Espanya, ni han facilitat la millora de les condicions socials en què es troben moltes famílies.

■ **La universalització dels ajuts i recursos socials representa un gran avenç cap a la justícia social. No obstant, la protocol·lització i automatització de la pràctica assistencial des dels serveis socials, i la poca possibilitat de desenvolupar el treball social en tota la plenitud.**

⁹ Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmics.

¹⁰ Institut Nacional d'Estadística.

Què és el que està succeint, llavors? La universalització dels ajuts i recursos socials representa un gran avenç cap a la justícia social. No obstant, la protocol·lització i automatització de la pràctica assistencial dels serveis socials, i la poca possibilitat de desenvolupar el treball social en tota la plenitud, impedeix tenir en compte el que assenyalen autors com Amartya Sen (2000) respecte al fet que les desigualtats socials i les diferències d'oportunitats que afecten determinats col·lectius impedeixen que totes les persones puguin extreure els mateixos beneficis de les mateixes ajudes. No obstant, la no-consecució de les millores socials desitjades, malgrat la despesa pública, no s'ha d'utilitzar com a argument per defensar postures neoliberals partidàries del no-intervencionisme estatal. No hem de menysprear la importància de l'Estat del Benestar, i no es tracta de defensar les retallades en ajudes socials, es tracta de fer servir aquestes ajudes com a eines per al treball social, no com la fi del treball social. Hi ha evidències empíriques (Díaz, 2012) sobre la relació existent entre redistribució de riquesa (a través de prestacions i serveis) i millora de qualitat de vida en diferents països comunitaris i extracomunitaris. El que s'ha de replantejar no és la redistribució-inversió en millores socials, sinó la millora i l'optimització d'aquests recursos. Orlanda Díaz (2012) assenjala el paper clau del treball social en aquest procés de millora i optimització dels serveis socials a través de la participació plena dels i les treballadors i treballadores socials en l'elaboració de polítiques socials. L'autora assenjala com el col·lectiu de treballadors i treballadores socials sovint es troba implementant polítiques so-

cialment dissenyades des d'àmbits com l'economia, la sociologia, etc., distanciat de les necessitats reals de les persones. La pràctica, el contacte directe en el dia a dia amb la ciutadania, dota d'un coneixement privilegiat necessari per a un bon disseny de polítiques socials, és a dir, aquelles que realment comportin una millora de vida de la ciutadania, que permetin definir el TS que s'ha de desenvolupar en totes les seves dimensions, les formes d'organitzar els circuits d'atenció.

Enfocament teoricopràctic

El projecte *Compartim Pis?* parteix del saber que proporciona, dia a dia, la pràctica del treball social al Centre de Serveis Socials d'Atenció Primària Poble Sec de l'Ajuntament de Barcelona. El coneixement empíric permet als/a les ts constatar un escenari social de canvi en les diferents estructures sobre les quals se sustenta la societat actual. Com bé apunta Beck (1998), es percep la transformació en l'estructura familiar, en el sistema econòmic i en la cultura. Enrere queda la societat industrial que va veure néixer el TS, ens trobem en el paradigma de la *societat del risc*, caracteritzada pel canvi i l'adaptació constant, que comporta en les persones estar en un estat d'incertesa permanent. Alguns autors/es ens parlen d'*època de crisi del vincle social* derivat de tot aquest moviment societal (López, 2012). En el nou paradigma la ciutadania arriba als serveis socials amb consciència de subjecte de dret, amb més o menys informació sobre la seva situació i amb un projecte de millora propi per contrastar amb el que proposi el/la ts. Malgrat les dificultats i la vulnerabilitat

■ L'adopció d'una actitud autocrítica i de reflexió sobre els efectes perversos de la pràctica actual del treball social, acceptar la pèrdua de poder i/o autoritat com a professionals, donant pas a pràctiques de coparticipació entre ts i usuaris/àries.

social amb la qual es lluita des del TS, l'escenari d'atenció a les necessitats socials ha canviat i s'imposa la necessitat de fer intervencions col·laboratives en la línia que Haley (2001) apunta com a *critical social work practice*, això és, l'adopció d'una actitud autocrítica i de reflexió sobre els efectes perversos de la pràctica actual del treball social, acceptar la pèrdua de poder i/o autoritat com a professionals, donant pas a pràctiques de coparticipació entre ts i usuaris/àries en què també s'ha de veure involucrat el món acadèmic a través d'aportacions teòriques fruit d'una investigació compromesa amb els valors que sustenten el TS. Des d'aquest prisma crític, al Centre de Serveis Socials Poble Sec (CSS) es va veient com les polítiques socials tendents a l'universalisme, sovint, presenten criteris que les mantenen fora de l'abast de la població més vulnerable. Aquesta realitat es fa visible especialment en el cas dels programes d'habitatge, amb uns requisits que els fan inaccessibles als beneficiaris/àries de pensions no contributives, famílies monoparentals amb un únic salari per sota o similar al salari mínim interprofessional, i famílies que perceben prestacions socials dins de programes com el de la Renda Mínima d'Inserció Social.

La constatació que entre les persones ateses pels Serveis Socials hi ha una part de població desfavorida que ja vivia en una situació de crisi permanent en èpoques anteriors, i a la qual el nou context socioeconòmic porta a precaritzar encara més la seva situació, és el que fa promoure el projecte *Compartim Pis?* per part de l'equip de professionals. Aquest parteix d'un posicionament de reconeixement i respecte de les capacitats de les persones que acudeixen a la recerca de suport social, així com de la perspectiva de l'empoderament entès com:

“un procés de mutualitat i col·laboració mitjançant el qual la família, els seus membres de manera individual i el mateix treballador/a social, aconsegueixen la presa de consciència i l'augment de poder propi, al llarg d'un procés en el qual es formulen uns objectius i es desenvolupa un treball per assolir-los” (SEGADO, 2011: 106).

D'altra banda, l'equip també es caracteritza per tenir una mirada sensible a les necessitats derivades del canvi en les relacions familiars i socials, que accentuen la vulnerabilitat social de certs col·lectius. Per això, s'aposta per intervencions de treball social grupal (Konopka, 1972) que puguin contribuir a superar la *crisi del vincle social*. (López, 2012) Promovent el suport mutu en el sentit de desenvolupament de les comunitats concretes i de la societat en general que apunta Kropotkin (1970), aprofitant les potencialitats individuals, el poder de les interaccions i els recursos comunitaris que el context social ofereix. Dins de la categorització d'intervencions grupals proposada per Teresa Rossell (1998), el projecte *Compartim Pis?* és un

grup socioeducatiu amb trets de grup d'acció social per l'efecte de creació de xarxa i comunitat que acaba tenint. A través de les interaccions grupals s'intenta modificar la situació individual de les persones participants en el projecte. L'actuació educativa de les conductores del grup no només té per objectiu l'acompanyament en el procés de millora d'habitatge a través de la constitució d'*unitats de convivència* (*Compartim Pis?*, 2005), sinó que el fet de participar en el grup permet a les persones beneficiar-se dels factors terapèutics grupals (Campos, 2000) com la universalitat, el manteniment de l'esperança, la cohesió, l'altruisme, la socialització, etc. En paraules de les ts:

“L'assistència a les sessions de grup ja provoca un canvi en les persones... milloren l'aspecte, milloren capacitats... mostren el millor de si mateixos” EP_ts1.

Segons els/les veritables protagonistes del grup:

“He venido y hemos estado participando, y me ha encantado la participación, y tratar de ir dialogando y conociendo a los demás compañeros, a ver si podemos agruparnos también...” GD_h3

“Las sesiones... me gustan, he aprendido mucho, la gente, estás hablando... he estado en tres sesiones seguidas y bien” GD_m1

Per fer aquest article es revisa la literatura científica i altres documents d'interès sobre el TS, els serveis socials i la situació socioeconòmica i política del moment actual. També es recullen directament dades

empíriques a través de diferents tècniques qualitatives: dues entrevistes en profunditat a 4 professionals de l'equip i un grup de discussió amb 6 participants del projecte. També s'ha dut a terme observació participant en el context de la Jornada-Seminari de tutors/es de centres de pràctiques dels estudis de Treball Social de la UB.¹¹ Aquest esdeveniment va servir, entre altres qüestions, per debatre i reflexionar conjuntament sobre l'essència del TS i les dificultats i possibilitats en la intervenció, tenint en compte la conjuntura sociopolítica actual.

El projecte

El naixement de *Compartim Pis?* es produeix quan l'Equip d'Atenció Primària Poble Sec constata la demanda creixent d'un perfil de persones en situació d'infrahabitatge o manca d'habitatge, que no poden accedir-hi per la precarietat dels seus ingressos, i/o per altres aspectes de caràcter personal i social (manca d'informació, poques habilitats personals, absència de xarxa social de suport, poca autoestima, actituds que comporten l'aïllament, a baixes expectatives, etc.). Així, inicialment, la població diana definida pel projecte eren persones que presentaven ingressos mensuals per sota dels estipulats per poder obtenir ajudes d'habitatge per part de l'administració competent, i que es trobaven amb la necessitat de millorar la seva situació d'habitatge, en disposessin o no. Majoritàriament els grups eren conformatos per homes sols amb uns ingressos

¹¹Jornada organitzada per la Comissió de Pràctiques del grau de TS i celebrada el dia 28 de juny del 2012.

estables molt baixos (pensions no contributives, subsidis...). Cal destacar que en la mesura que avançava el projecte, el perfil de persones i/o famílies amb més dificultats d'accés a un habitatge s'heterogenitzava cap a famílies configurades, generalment, per mares soles amb 1 o 2 fills/es al seu càrrec, i amb ingressos que suposen una renda per càpita familiar insuficient per mantenir un habitatge de lloguer. La disminució de sous, la pèrdua de treball i els subsidis baixos han disparat el nombre de casos d'aquest tipus. També s'ha viscut un canvi pel que fa a les situacions d'habitatge de les persones que acudeixen al grup. Si bé al principi eren persones que malviuen en pensions o habitacions rellogades amb condicions d'habitabilitat precàries, o persones que alternaven períodes d'indigència amb estades en pisos cedits, habitacions, albergs, etc., més endavant hi va haver un increment de casos en els quals ja es disposa d'un habitatge normalitzat i digne, però hi ha dificultats per al seu manteniment. Malgrat els canvis que hem esmentat, la resposta que ofereix el projecte *Compartim Pis?* per satisfer aquesta necessitat tan bàsica segueix sent igualment vàlida.

A través de la participació en el grup, s'ofereix la possibilitat de conèixer altres persones que es troben en la mateixa situació, amb necessitat de compartir experiències personals, pors, coneixements, reflexions i il·lusions en relació amb l'habitatge. A través de les interaccions i de l'acompanyament de les professionals, es va cohesionant el grup, es teixeix una rela-

■ **A través de les interaccions i de l'acompanyament de les professionals, es va cohesionant el grup, es teixeix una relació de suport entre els/les participants que condueix a trobar solucions de millora.**

ció de suport entre els/les participants que condueix a trobar solucions de millora com pot ser el fet de trobar un petit nucli de persones amb el qual poder constituir-se com a *unitat de convivència*.¹² Amb la suma dels ingressos i de les capacitats i esforços individuals, aquests petits grups arriben a poder tenir accés a un habitatge de lloguer digne, bé a través del circuit públic, bé a través del mercat ordinari però comptant amb les ajudes públiques pensades per afavorir l'entrada a pisos de lloguer (fiança, aval/garantia, altes de subministraments). Alhora, si la relació de convivència es va desenvolupant d'acord amb les normes i objectius acordats inicialment per cada grup, emergeixen relacions de solidaritat que permeten a aquestes unitats de convivència poder superar situacions de crisi i dificultats diverses que puguin presentar-se i que faciliten el manteniment de l'habitatge digne.

Els objectius principals del projecte són dos: 1) potenciar les habilitats dels membres i posar-ne en relleu les capacitats. Això s'aconsegueix gràcies a la dinàmica grupal que permet l'establiment de relacions de col·laboració i d'ajuda mútua. La persona es posiciona de forma activa, mostrant les

¹² Les *unitats de convivència* es defineixen com un petit grup de tres o quatre persones que duen a terme el projecte de compartir pis.

seves qualitats, i el grup serveix de reflex per potenciar la seva motivació al canvi, al compromís per uns propòsits comuns; 2) la millora d'habitatge de les persones participants en el grup. Aquesta s'aconsegueix a través d'altres objectius més específics com donar informació sobre tots els recursos d'habitatge existents al context (mercat ordinari, mercat públic, iniciativa social, ajudes puntuals i periòdiques de les diferents administracions, lleis, drets i deures en matèria d'habitatge...).

Després dels anys de funcionament del grup, després de les avaluacions contínues per part de l'equip, i tenint en compte les necessitats canviant en relació amb l'habitatge, la implementació del projecte es caracteritza pels trets metodològics següents: a) el grup està conformat sempre per un nombre comprès entre 10 i 12 persones, amb el perfil heterogeni descrit anteriorment; b) es tracta d'un grup tancat per poder facilitar la cohesió grupal i, amb ella, la constitució d'unitats de convivència; c) els/les participants accedeixen al grup a través de diferents vies: a través del propi CSS en estar atesos/es per l'equip del Poble Sec, a partir de derivacions d'altres dispositius d'ajuda de la xarxa de Sistemes de Benestar (com les Àrees Bàsiques de Salut), i de manera espontània.

El desenvolupament de l'activitat grupal es repeteix periòdicament, consta de 6 sessions de freqüència setmanal i d'una hora i mitja de durada. Cadascuna de les sessions està programada prèviament i presenta uns continguts clarament marcats: 1a) A la primera trobada es donen les presentacions dels/de les participants i es treballa quins són els objectius del grup; 2a) Es proposa una dinàmica de grup dissenyada

per les ts conductores del grup, amb la qual es dóna peu a parlar de les expectatives de cada persona, les diferents experiències, les pors, les possibles solucions, etc. Les dinàmiques es basen en rescatar les qualitats, interessos, etc. que tenen les persones en relació amb la convivència; 3a) Es treballa a través de dinàmiques o activitats sempre tenint en compte que siguin de tipus vivencial, és a dir, que posin les persones en situacions de vida quotidiana; 4a) Es convidava a participar a persones d'edicions passades del projecte que s'han constituït com a unitat de convivència. Aquestes expliquen el seu procés fins a aconseguir l'habitatge actual, així com l'experiència de compartir. Aquesta sessió té una importància especial ja que des de l'experiència més genuïna dels participants n'extreuen aprenentatge i motivació; 5a) Hi participen tècnics/es de diferents dispositius d'ajuda relacionats amb l'habitatge. Es tracta de donar informació dels recursos existents en el context, així com de les possibilitats i les dificultats d'accés. També és un mètode perquè els diferents serveis coneguin el treball del CSS i estiguin oberts a un diàleg constant per facilitar la millora de l'habitatge dels i les participants del grup; 6a) En l'últim partit del grup, el contingut gira al voltant de recapitular tot el que han viscut durant les diferents sessions, es fa un balanç i es parla obertament de possibles unitats de convivència entre petits subgrups que s'han anat gestant al llarg del temps transcorregut. L'espai de realització del grup és una sala cedida pel centre cívic del barri, situat en un edifici acollidor on hi ha més equipaments (entre ells els del CSS). Aquest enquadrament facilita el fet que les persones,

en esperar l'inici de les sessions o bé en sortir d'aquestes, puguin seguir les converses de manera totalment espontània, potenciant l'aparició de llaços relacionals que propicien l'aparició de grups de convivència potencials.

Un cop acabada l'edició del grup, les ts atenen individualment els/les participants per parlar del projecte de millora d'habitatge que es té en ment després de l'experiència grupal. Si hi ha la possibilitat de constitució d'un grup de convivència, s'elabora un pla de recerca d'habitatge a través de les diferents estratègies que es planteja el grup petit. No se segueixen protocols marcats, les professionals assessoren i acompanyen, però qui decideix i fa el projecte de convivència són els/les protagonistes.

A nivell d'avaluació, es donen dos nivells: a) la referida a les persones participants de caràcter periòdic, amb les valoracions que aquestes fan sobre la utilitat i el grau de satisfacció del desenvolupament de cada sessió; i b) la referida als professionals, dividida en contínua i final. La contínua té lloc en un espai reservat després de cada sessió grupal, amb la vivència recent del que s'ha parlat amb els i les participants. La final, es dona després de cada edició, veient qualitativament i quantitativa el grau d'utilitat del projecte. Aquesta última valoració es dona entre les professionals conductores del grup, així com entre aquestes i la resta de membres de l'equip, en espais creats per a l'inter-

canvi d'experiències i la supervisió mútua del treball de tot l'equip.

Per acabar, destaquem algunes de les valoracions més significatives que el mateix equip ha extret de la implementació de l'última edició del *Compartim Pis?*: A) de 10 persones participants del grup, 6 s'hi han vinculat amb un grau d'assistència a les sessions del 85%, i 4 d'elles es plantejaven crear una *unitat de convivència* després del procés grupal; b) el grau de satisfacció, expressat pel conjunt dels participants a través de les enquestes facilitades al final del projecte, és qualificat com a alt; c) de l'experiència grupal s'emfatitza la millora de les habilitats socials i relacionals així com l'ampliació de la xarxa de relacions i l'enfortiment del vincle dels participants amb les diferents entitats i serveis del territori; i d) com a valor afegit, es reforcen les *unitats de convivència* sorgides d'edicions anteriors.

A partir de l'experiència presentada, es visualitza com es generen possibilitats de millora en situacions de necessitat d'habitatge, protagonitzades per persones especialment vulnerables a nivell socioeconòmic. Veiem com els beneficis propis de la intervenció grupal han permès assolir un nivell de benestar, satisfacció i esperança en plena època de crisi, han augmentat l'autoestima dels/de les participants a través de l'empoderament i l'increment de la seva xarxa personal i social amb les entitats i serveis amb els quals es relacionen.

Bibliografia

- BARBERO, J. M.; FEU M. i VILBROD, A. *La identidad inquieta de los trabajadores sociales*. Barcelona: Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya, 2007. ISBN 9788469064993.
- BECK, U. *La sociedad del Riesgo: hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós, 1998. ISBN: 9788449318924.
- CAMPOS, J. F. “Los factores terapéuticos: ¿Qué es lo que produce cambios en los grupos?”, en *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, número 8 (octubre 2000), pàg. 205-229. Alacant: Universitat d’Alacant. ISSN 0214-0314.
- DÍAZ GARCIA, O. “El trabajo social ante la crisis económica”, en *Portularia*, núm. 12 (extra) (2012), pàg. 239-244. Huelva: Universidad de Huelva. ISSN imprès 1578-0236. ISSN electrònic 1989-5399.
- GUILLEN, E. “La burocratización del trabajo social en intervención social”, en *Cuadernos de Trabajo Social*, núm. 6 (1993), any VI, pàg. 181-193. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. ISSN 0214-0314
- HALEY, K. “Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism”, en *Critical Social Work*, núm. 1 (2001), any II. Windsor: University of Windsor. Recuperat de <http://www.uwindsor.ca/criticalsocialwork/reinventing-critical-social-work-challenges-from-practice-context-and-postmodernism> amb data 18 de març del 2013. ISSN 1543-9372.
- HERZ, M. i JOHANSSON, T. “Critical social work – Considerations and suggestions”, en *Critical Social Work*, núm. 1 (2011), any XII, pàg. 28-45. Windsor: University of Windsor. ISSN 1543-9372.
- Institut Municipal de Serveis Socials de l’Ajuntament de Barcelona. *Compartim Pis? Projecte d’Actuació grupal*. Centre de Serveis Socials Poble Sec, 2005. (document intern).
- KONOPKA, G. *Social Group Work. A Helping process* (Second Edition). EUA: Herbert Blumer Editor, 1972. ISBN: 0-13-815662-4.
- KROPOTKIN, P. *El apoyo mutuo*. (Reedició). Algorta: Zero S. A., 1970. Dipòsit legal: M. 10368-1970.
- LÓPEZ PELAEZ, A. y SEGADO, S. “Personas, grupos, sociedades: perspectivas para la intervención social comunitaria en el siglo XXI”, en FOMBUENA, J. (coord.). *El trabajo social y sus instrumentos. Elementos para una interpretación a piacere*. València: Nau llibres, 2012. ISBN 3: 97 8847 6428429.
- MONTAGUD, X. “Aproximación a los límites de la intervención social. Obstáculos y dificultades epistemológicas”, en FOMBUENA, J. (coord.). *El trabajo social y sus instrumentos. Elementos para una interpretación a piacere*. València: Nau llibres, 2012. ISBN 3: 97 8847 6428429.
- RODRIGUEZ, J. “Treball social sanitari en alerta: risc de desigualtats”, en *RTS*, núm. 194 (desembre 2011), pàg. 53-57. Barcelona: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. ISSN 0212-7210.
- ROSSELL, T. “Trabajo Social de Grupo: grupos socioterapéuticos y socioeducativos”, en *Cuadernos de Trabajo Social*, núm. 11 (1998), any XII, pàg. 103-122. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. ISSN 0214-0314.
- SEGADO, S. *Nuevas tendencias en Trabajo Social con Familias*. Madrid: Editorial Trotta, S.A., 2011. ISBN: 978-84-9879-186-0.
- SEN, A. *Desarrollo y libertad*. Barcelona: Planeta, S.A., 2000. ISBN: 970-690-142-6.